

ményeképpen, vezetett el a természetes kiválasztódás és végül a fajok evolúciójának elképzeléséhez.

Az evolúcióelmélet kérdések sorára adott választ, kezdve attól, hogy az állatok miért látszanak egymástól annyira különbözőnek, odáig, hogy honnan származnak a férfiak és a nők. Ám a Darwin által elért eredmény talán legjelentősebb vonása az, hogy ezeket a kérdéseket soha korábban nem tették fel megválaszolható formában, neki kellett a problémát megfogalmaznia, és egyúttal megoldást kínálnia rá. Egy tartomány legtöbb nagy változásában tetten érhető a darwini munkásság e vonása: a változások a problémás helyzetek képzeletbeli egyenesen szemben a már ismert problémákkal inkább a felkutatott problémák irányába esnek.

A titokzatos idő

Amikor a kreatív személy megérzi, hogy szakterületének látóhatárán van valami, ami nem illik a képbe, egy probléma, amivel érdemes megbirkózni, onnantól kezdve a kreatív folyamat egy ideig a felszín alatt zajlik. Az inkubáció létrejötté azok a felfedezésekről szóló beszámolók szolgálnak bizonyítékokkal, amelyekben az alkotó eltöpreng egy kérdésen, és emlékszik, amint hirtelen felismeréssel megérti a probléma természetét, ám nem emlékszik semmilyen köztes gondolati lépésre. A probléma megérzése és a megoldáshoz vezető intuíció közti hiányzó rész miatt feltételezik, hogy a tudatos folyamat egy adott pontján meg kell jelennie az inkubáció nélkülözhetetlen szakaszának.

Rejtélyes jellegének köszönhetően az inkubációt sokszor az egész folyamat legkreatívabb részének tartják. A tudatos lépések, legalábbis részben, elemezhetőek a logika és a racionalitás szabályai alapján. De ami a "homályos" hiányzó részekben történik, az ellenáll a szokásos elemzési módszereknek, és a zseni munkáját körülölel eredeti rejtélyt juttatja eszünkbe: Az ember szinte szükségét érzi, hogy a miszticizmus felé forduljon, hogy magyarázatként a Múza csókját hozza fel.

Interjúalanyaink mindannyian egyetértenek abban, hogy fontos a problémákat egy ideig a tudat küszöbe alatt érelni. E fázis jelentőségének az egyik legkifejezettebb taglalását megint csak a fizikus Freeman Dyson beszámolójában találjuk. Jelenleg zajló munkájáról szólva a következőket mondja:

Csak jövök-megyek, nem csinállok különösebben semmit, ami jelezheti jószerezivel azt, hogy épp valamiféle kreatív periódusban vagyok, persze ez mindig csak utólag derül ki. Azt hiszem, a tértelenség nagyon fontos. Úgy értem, szokták mondani, hogy Shakespeare-ről is az a hír járja, hogy két darab megírása között csak lustálkodott. Nem Shakespeare-hez hasonlítom magam, de akik állandóan elfoglaltak, azok általában nem kreatívak. Szóval én nem szégyellek lustálkodni.

Frank Offner ugyanilyen megingathatatlan abbéli véleményében is, mely szerint fontos, hogy ne gondolkozzunk mindig a problémánkon:

Elmondok valamit, amit a tudományban és a technológiában egyaránt megfigyeltem: Ha szembetalálsz magad valamilyen problémával, ne hogy nekiülj megoldani. Hiába is erlködsz, úgysem sikerül. Lehet viszont, hogy az éjszaka kellős közepén, vagy autóvezetés, esetleg zuhanyozás közben egyszer csak beugrik.

A probléma természetétől függ, hogy milyen hosszú inkubációs periódusra van szükség. Néha egy óráig tart, máskor hetekig vagy még tovább. Manfred Eigen azt meséli, hogy minden este igyekszik valami megoldatlan problémával a fejében elaludni. Hol egy eredménytelen kísérletre gondol, hol valami olyan laboratóriumi folyamatra, amellyel nincs minden rendjén, és amikor reggel felébred, a megoldást mintegy varázsütésre tisztán látja mag előtt. Hazel Henderson futni megy vagy kertészkedik, ha kifogy az ötletekből, és amikor visszatér, azok általában újra jönnek maguktól. Elisabeth Noelle-Neumannak rengeteg alváásra van szüksége, különben úgy érzi, gondolkodása rutinszerű és közhelyes lesz. Donald Campbell nagyon egyértelműen fogalmazza meg, mennyire fontos lehet vétenni, hogy a gondolataink minden külső tényezőtől függetlenül kapcsolódhassanak egymáshoz:

Az egyik legfontosabb oka annak, hogy gyalog megyek munkába, az, hogy közben kedvemre morfondírozhatok. Egyébként, ha vezetek, akkor sem kapcsolom be a rádiót. Nem tartom magam amúgy túlságosan kreatívnak, de érzem, hogy a kreativitástói nem szabad sajnálni az időt. A melázás, az, hogy szabadjára engedjük a gondolatainkat, elengedhetetlen részét képezik. Ha hagyjuk, hogy gondolkodásunkat a rádió, a televízió vagy mások beszélgetése szabja meg, a saját intellektuális barangolásainkra fordítható időt kurtítjuk meg.

Az inkubáció e rövid szakaszai, melyek általában "ismert" problémákkal kapcsolatosak, jellemzően kicsiny, talán észre sem vehető változásokkal járnak a tartományon belül. A némileg hosszabb inkubáció például az a néhány hét, amit Freeman Dyson Kaliforniában töltött, városnézéssel, tudatosan egyáltalán nem gondolkodva azon, hogy miként lehetne Feynman és Schwinger elméleteit összebékíteni. Általában úgy történik, hogy minél mélyrehatóbb fordulatot hoz egy újdonság, annál hosszabb időn keresztül dolgozott a felszín alatt. Ezt a hipotézist azonban nehéz ellenőrizni. Mennyi ideig inkubálódott Einstein relativitás elmélete? Vagy Darwin evolúciós elmélete? Vagy Beethoven V. szimfóniája? Mivel eleve lehetetlen pontosan megállapítani, hogy e nagy művek első csírái mikor jelentek meg alkotóik fejében, azt is lehetetlen megmondani, hogy milyen hosszú ideig tartott az inkubációs folyamat.

Az üresjáratok szerepe

De mi történik a rejtélyes semmittevés alatt, amikor az egyén gondolatait tudatos szinten nem a probléma foglalkoztatja? Több versengő magyarázat létezik arra, hogy az inkubáció miért segíti a kreatív folyamatot. A talán legismertebb változat a pszichoanalitikus elméletből sarjadt ki. Freud szerint az alkotó folyamat gyökerénél meghúzódó kíváncsiságot - különösen a művészetekben - a gyermekkor szexuális eredetű élményei váltják ki, egy olyan kínzó emlék, amelyet el kellett fojtani. Kreatív egyén az, aki a tiltott tudás utáni kutakodást képes egy elfogadható kíváncsisággal helyettesíteni. A művész új kifejezéseszközök fellelésére irányuló buzgalma, valamint a tudós vágya a természet leleplezésére valójában burkolt próbálkozás arra, hogy megértsék azokat a zavaró benyomásokat, amelyeket gyerekként szüleik szeretkezését látva szereztek, vagy hogy megértsék az egyik szülő iránt érzett ambivalens erotikus érzelmeiket.

Am ha a másodiagos kreatív folyamat célja az elfojtott elsőleges érdeklődés levezetése, akkor időnként a tudat küszöbe alá kell merülnie, ahol újra kapcsolatba léphet eredeti libidinális forrásával. Feltételezhetően ez történik az inkubáció szakaszában. A tudat gondolatmenetét átveszi a tudatalatti, és ott, a tudatosság cenzúrájának hatókörén kívül, az absztrakt problémának esélye van megmutatkozni igazi valójában - egy alapvetően személyes konfliktus megoldási kísérleteként. Az eredeti forrással való egyesülést a felfrissülve a tudat alatti gondolat ezután újra

felmerülhet a tudatban, újra álruhában, és a tudós újult erővel folytathatja kutatását.

Sok kreatív ember próbálja a fenti elképzelés felhígított változatával magyarázni munkáját, érdeklődésük valószínű libidinális eredetére célozgatva. Nehéz mit kezdeni ezzel a felfogással. Gyakran derül ki, hogy azok a művészek vagy tudósok, akik leginkább megvannak egy dologról, hogy munkájuk egy gyermekkori trauma megoldására irányuló kísérlet, több évet töltöttek terápiában, és igen közel állnak a freudi elméletet. Lehet, hogy az analízis segítette felszínre hozni kíváncsiságuk elfojtott forrását. Vagy lehet, hogy segítette nekik egy érdekes magyarázatot találni mindarra, ami tapasztalataikban rejtélyes volt - egy olyan magyarázatot, amely ugyanakkor lehet, hogy nem sok valóssággal bír.

Akárhogy is vesszük, bár a pszichoanalitikus megközelítés megmagyarázhat valamit a felfedezés folyamatával való foglalatalkodás motívációjából, ahhoz nem sok útmutatást kínál, hogy a kvantum-elektrodinamikához miért egy kaliforniai vakáció adta a kulcsot Freeman Dyson kezébe. Ebben az esetben a libidó átalakulása olyannyira valószínűvé válik, hogy az már a hihetőség határát súrolja.

Az inkubáció kognitív magyarázatai a pszichoanalitikus elképzelésekhez hasonlóan feltételezik, hogy elménkben valamiféle információfeldolgozás megy végbe még akkor is, ha ennek nem vagyunk tudatában, még alvás közben is. A különbség annyi, hogy a kognitív elméletek a tudattalan gondolatoknak nem tulajdonítanak irányító szerepet. Nincs trauma a tudattalan középpontjában, amely a kíváncsiság burkolt formájában keresi feloldását. A kognitív elmélet hívei szerint a tudat irányításától megfosztva a gondolatok az asszociáció egyszerű törvényeit követik. Többé-kevésbé véletlen módon kapcsolódnak egymáshoz, habár látszólag lényegtelen kapcsolatok létrejöhetnek elztes kapcsolatok eredményeképp: A német vegyész, August Kekulé például akkor jött rá, hogy a benzolmolekula hexagonális szerkezetű lehet, amikor elaludt, miközben nézte, ahogy a kandalló szikrái karikákat rajzolnak a levegőbe. Ha ébren maradt volna, Kekulé feltehetően nevetségesnek tartotta volna a molekula szerkezete és a szikrák alakja közötti kapcsolat gondolatát. A tudatalattiban azonban a realitás nem tudta cenzúrázni az összefüggést, így amikor felébredt, többé nem tudta figyelmen kívül hagyni ennek lehetőségét. E szerint a nézet szerint az igazán lényegtelen összefüggések eloszlanak, és eltűnnek az emlékezetből, míg

az er sebbek elegend ideig maradnak életben ahhoz, hogy végül eljus-
sanak a tudatig.

A soros és a párhuzamos feldolgozás megkülönböztetése is megma-
gyarázhatja, hogy mi történik az inkubáció során. Egy olyan soros rend-
szernek, mint egy régimódi számítógép, egy komplex számtani példát
szekvenciálisan kell megoldania, egyszerre mindig csak egy lépést halad-
va. Egy párhuzamos rendszer, mint például egy modern számítógépes
szoftver, a feladatot lépésekre bontja, a részsámításokat párhuzamosan
végzi, majd ezeket egy végs megoldásban újra leképezi.

Valószínűleg a párhuzamos feldolgozáshoz hasonló dolog zajlik,
amikor egy probléma elemeiről azt mondjuk, hogy inkubálódnak. Ha
tudatosan gondolkodunk egy témán, képzettségünk és a megoldásra
irányuló erőfeszítéseink következtében gondolataink lineárisan épülnek
fel, általában bejósolható vagy ismerős utat követnek. A tudatalattiban
azonban nem működik a szándék. A racionális irányítástól megszaba-
dulva a gondolatok olyan formában kapcsolódhatnak össze és követ-
hetik egymást, amilyenben akarják. E szabadságnak köszönhetően van
esélyük kiépülni a racionális elme által eredetileg visszautasított rend-
hagyó összefüggéseknek.

A terület, a tartomány és a tudattalan

Elsőre úgy tűnik, hogy az inkubáció kizárólag az egyén elméjében, an-
nak is legtitkosabb zugában megy végbe, ahová a tudat hatalma nem ér
el. Azonban ha közelebbről megvizsgáljuk, el kell ismernünk, hogy még
a tudattalanban is fontos szerepet játszik a szimbólumrendszer és a tár-
sas környezet. Először is nyilvánvaló, hogy az inkubáció nem működhet
annál a személynél, aki nem sajátította el egy tartomány ismereteit, vagy
nem került be egy adott területre. Bármilyen sokat alszik is, a kvantum-
elektrodinamika új megoldására nem fog rájönni olyasvalaki, aki nem
ismeri a fizika ezen ágát.

Annak ellenére, hogy a tudat alatti gondolkodás nem feltétlenül a
racionális utat követi, a tudatos tanulás alatt kiépült mintázatokat azon-
ban mégiscsak felhasználja. Mi internalizáljuk a tartomány tudását, a
terület érdeklődési rendszerét, és ezek beépülnek elménk szervezősége-
be. Gyakran szükségtelen kísérletet végezni azért, hogy megtudjuk, egy
adott dolog nem fog-e működni: Az eredmény az elméleti tudás alapján

bejósolható. Hasonló módon, ha nyilvánossá tesszük néhány gondo-
latunkat, tudni fogjuk, hogy mások mit mondanak majd róla. Ha ma-
gányosan kutatgatunk valamit, és azt gondoljuk valamely ötletünkről,
hogy nem fog működni, akkor tulajdonképpen azt mondjuk, hogy senki
sem fogadná el, akinek a véleménye számít. A tartománynak és a terü-
letnek ezek az internalizált kritériumai nem tetszenek el, mikor a gondol-
kodás folyamata a felszín alatt zajlik tovább. Valószínűleg legkisebb súllyal
esnek latba, mint amikor cselekedeteinknek tudatában vagyunk, azon-
ban az ötletkombinációk értékelését és kiválasztását még így is alakítják
és irányítják.

Amint ahogy az embernek a tudományterület érdekeit komolyan kell
vennie, arra is készen kell állnia, hogy - amennyiben a körülmények en-
gedik - megcáfolja az adott pillanatban elfogadott bölcsességeket. Más-
különböztetés nem lehetséges az elrelépés. A tartomány tudásába fektetett
bizalom és az ennek megkérdőjelezésére való képesség közötti feszültség
mindennél fontosabb. Jól illusztrálja ezt Frank Offner beszámolója arról,
hogy mi ment végbe a fejében, miközben a hajtóművek kereskedelmi
használatát később lehetett vélt elektronikus irányítóberendezés
kifejlesztésén dolgozott:

Ha jártas vagy a természettudományokban és belefutsz egy olyan kérdés-
be, amellyel szeretnél kezdeni valamit, akkor viszonylag könnyen tudsz jó
megoldásokat kidolgozni. Megfelel tudományos háttér nélkül viszont nem.
Ha átnéztem volna, hogy mások mi mindennel próbálkoztak korábban a
sugárhajtóművek terén, akkor végem lett volna. Ugyanis egytől egyig rossz
úton jártak. Ezért aztán meg is voltak győződve arról, hogy ahogy én csi-
nálom, úgy nem lehet. A matematikus Norbert Weiner is azt állította egy
kibernetikáról szóló könyvében, hogy lehetetlen. Én azonban gyorsulási ráta
visszacsatolás használatam és igazam is lett.

Offner a fentiekben arra mutat rá, hogy egy kreatív megoldáshoz
gyakran az kell, hogy egy terület széleskörűen elfogadott, a tartomány
egy adott részének következtetéseinek nyugvó hiedelmeit a tartomány egy
másik részéből származó tudás felhasználásával cáfolják meg. Ebben az
esetben a kibernetika elmélete látszólag kizárta a sugárhajtómű sebességét
pontosan állandóan tartó irányító berendezések lehetőségét. Offner
azonban - anélkül, hogy valaha is látott volna sugárhajtóművet - az irá-

nyitó berendezések alapvető feladataiból indult ki, és az elemi fizika törvényeire alapozva dolgozta ki a módosított megoldását.

A kreatív gondolatok egy feszültséggek teli résben jönnek létre - az ismertbe és elfogadottba kapaszkodva közelítünk egy még rosszul definiált igazság felé, amit épp csak megpillantottunk a túlparton. Ez a feszültség még akkor is jelen van, amikor gondolataink a tudat küszöbe alatt lapanganak...

Az „aha!”-élmény

A mintánkban szereplők többsége - persze nem mindenki - élénken és pontosan emlékezett olyan pillanatokra, amikor valami lényeges probléma kristályosodott ki úgy, hogy a megoldás egyértelmű volt, s már csak idő és kemény munka kellett hozzá. A jól körülírt problémák esetében a felismerés a megoldás részleteit is tartalmazhatja. Nézzünk két példát Frank Offnertől:

Lehet, hogy az éjszaka közepén ugrik be. Az agyad egyszer csak kidobja. Pontosán tudom, hol voltam, amikor rájöttem, miként lehet egy visszacsatolással stabilizálni a sugárhajtómű irányítását. Egy kanapén ültem, valamelyik barátomnál, ha jól emlékszem, akkor még nem voltam nős, és egy küssé unatkoztam, és akkor egyszer csak beugrott a válasz, "Aha!", és belettem a derivált tényeztet.

Vagy van itt egy másik eset. A doktori disszertációmát annak idején az idegsejtek serkentéseivel kapcsolatosan akartam írni. Ennek leírására kétféle egyenletscsoport is létezett. A disszertációm célja az volt, hogy kísérletek segítségével megállapítsam, melyik a pontosabb, a Chicagói Egyetemen vagy pedig az Angliában kidolgozott változat. Elször matematikai úton azt igyekeztem meghatározni, hogy mely kísérletek lennének erre a legalkalmasabbak. Emlékszem, éppen zuhanyoztam, amikor rájöttem a megoldásra. Neki fogtam a munkának, és egyszer csak rájöttem, hogy a két egyenlet ugyanazt írja le, kétféleképpen. Ezért aztán valami mást kellett kitalálnom [a disszertációhoz].

A felismerés feltehetően akkor történik, amikor a gondolatok tudat alatt annyira jól illeszkednek egymáshoz, hogy az összefüggés kénytelen felbukanni a tudatban, ahogy egy víz alá tett parafa dugó a felszínre tör, amikor elengedjük...

99 százalék veríték

A felismerés megtörténte után az egyénnek ellenriznie kell, hogy az összefüggések valóban értelmesek-e. A fest egy kicsit hátrébb lép a vászontól, hogy szemügyre vegye a művet, a költ. kritikusabb szemmel újraolvassa versét, a tudós elvégzi a szükséges számításokat vagy lefuttatja a kísérleteket. A legtöbb szívünknek kedves meglátás ennél nem is jut tovább, mivel az ész kíméletlen világosságánál végzetes hibák t nnek fel. Azonban ha minden stimmel, megkezdődik a kidolgozás lassú és gyakran rutinszerű munkája.

A folyamat e szakaszában négy alapvető feltételnek kell teljesülnie. Mindenekelőtt figyelni kell a munka alakulását, észre kell venni, ha új ötletek, problémák vagy meglátások merülnek fel az anyaggal való interakció során. Az elme nyitottságának és rugalmasságának megízése a kreatív emberek munkamódszerének fontos jellemzője. Ezután az egyénnek szemelőtt kell tartania saját céljait és érzéseit, tudnia kell, hogy a munka valóban a terveknek megfelelően halad-e. A harmadik feltétel, hogy kapcsolatban maradjon a tartomány ismereteivel, hogy munkája során a leghatékonyabb módszereket, a legteljesebb körű információt és a legjobb elméleteket használja fel. És végül, különösen a folyamat későbbi szakaszaiban, fontos meghallgatnia a területen működő kollégákat. A hasonló problémával foglalkozó munkatársakkal kapcsolatot tartva lehetősége van korrigálni, ha rossz irányba tart a megoldás, egyszer sítheti és finomíthatja az ötleteit, illetve bemutatásukhoz megtalálhatja a legmeggyözőbb módszert, amely a legnagyobb eséllyel bír, hogy elfogadják.

A történész Natalie Davis leírja, mit érez a kreatív folyamat utolsó fázisában, amikor nem marad más hátra, mint a kutatás eredményeinek leírása:

Ha nem éreznék semmit a téma iránt, ha érzelmeim kérészetletiek volnának, vagy el is múltának, akkor a varázs is szertefoszlaná. Úgy értem, nem akarok olyasmit csinálni, amit már nem szeretek. Azt hiszem, ezzel talán mindenki így van, de én nagyon ilyen vagyok. Igavonóként nehéz kreatívnak lenni. Ha nem lenne bennem kíváncsiság, ha azt érezném, hogy kíváncsiságom nem határtalan, akkor elveszne az újdonság varázsa. Mert legtöbbször a kíváncsiságom sarkallt arra, hogy megpróbáljak rájönni valamire, amiről az emberek

azt gondolták, hogy soha senki nem fog rájönni.. Vagy hogy olyan szemszög-
b l vizsgáljak dolgokat, ahonnan még senki sem vizsgálta ket. Ez az, ami
újra és újra visszavisz a könyvtárba, és arra késztet, hogy gondolkozzam, gon-
dolkozzam és gondolkozzam.

Barry Commoner munkája utolsó fázisáról beszél, amikor csak le kell
írnia a dolgokat, vagy el kell adnia egy közönség el tt:

Néhány munka nagyon nehéz abból a szempontból, hogy világos állításo-
kat kell megfogalmaznod. Például az egyik könyvemben írtam egy fejezetet
a termodinamikáról a laikus olvasók számára. Ha jól emlékszem, tizenötször
írtuk át, Ez volt a legnehezebb írás, amit valaha készítettem, mert a témát na-
gyon nehéz hétköznapi laikus megfogalmazásban tálni. És ez lett az egyik
olyan munkám, amire a legbüszkébb vagyok. Jó néhány mérnök mondta ne-
kem, hogy a könyvb l most el ször értették meg világosan a termo dinami-
kát, Szóval ennek nagyon örülök.. Imádok megmagyarázni dolgokat. Ugyan-
így beszélni is. Sokat beszélek. És tényleg nagyon élvezem, ha látom, hogy a
közönség figyel, és érti, amit mondok..

Még egy dolog jellemz a kreatív munkára, ez pedig az, hogy sosincs
vége. Más szóval, mindenki, akit meginterjúvoltunk, azt mondta, hogy
egyaránt igaz az, hogy pályájuk minden percében dolgoztak, és az is,
hogy egész életükben egy napot sem dolgoztak.. A rendkívül nehéz fel-
adatokban való legmélyebb elmerülést is szórakozásként élték meg, üdít
és játékos kalandként.

Könny ajakbiggyesztve fogadni ezt a hozzáállást, a kiváltságosok el-
jogának tekinteni a kreatív egyének bels szabadságát.. Míg többségünk
unalmas munkákkal veszik, nekik megadatott a luxus, hogy azt csinál-
ják, amit szeretnek, nem is tudván, vajon az munka-e vagy játék. Ebben
lehet némi igazság. Am ennél sokkal fontosabb véleményem szerint a
kreatív személyek által közvetített üzenet: Ön is azzal töltheti az életét,
amit szeret. Elvégre interjúalanyaink többsége nem született gazdagnak;
sokuk szerény körülmények között n tt fel, és megküzdött azért, hogy
olyan karriert építsen, amely lehet vé tette számára, hogy továbbkutassa
azt, ami érdekelte. Ha az a szerencse nem is adatik meg nekünk, hogy
egy új kémiai elemet fedezzünk fel, vagy egy nagyszerű regényt írjunk,
a kreatív folyamat önmagáért való szeretete mindenki számára elérhető.
Nehéz ennél gazdagabb életet elképzelni.

Az alkotás áramlat-élménye

A kreatív személyek között szárnos különbséget találunk, egy dologban
azonban egyformák: Mindegyikük imádja, amit csinál. Nem a hírnév
megszerzésének reménye vagy a pénz hajtja ket; sokkal inkább az, hogy
azt a munkát végzik, amit élveznek. Jacob Rabinow így magyarázza: "Az
ember a saját szórakozására talál fel dolgokat, s nem azzal a nekibuzdu-
lással, hogy »Mib lehet sok pénzt kaszálni?« Noha kemény világban
élünk, s a pénz fontos dolog. De ha választanom kell aközött, amit szíve-
sen csinállok, és aközött, amib l pénzem lesz, akkor inkább az el bbit vá-
lasztom." Emelkedettebben, ám ugyanezt fejt ki az író Naguib Mahfouz:
"Jobban imádom a munkámat, mint azt, ami aztán létrejön. A munka
iránti odaadásom a következményekt l független." Ugyanezeket az érzel-
meket találtuk minden interjúban.

Ebben az a rendkívüli, hogy bárkivel beszélgettünk is, legyen az mér-
nök, vegyész, író, zenész, üzletember, társadalomreformer, történész,
építész, szociológus vagy orvos, abban mind egyetértettek,, hogy azért
csinálják azt, amit csinálnak, mert szeretik.. Azonban nem mindenki van
így ezzel, tehát lehet, hogy embereink esetében nem is az számít, amit
csinálnak, hanem az, ahogy csinálják.. Mérnöknek vagy ácsnak lenni ön-
magában még nem örömteli dolog, csupán akkor, ha egy bizonyos mó-
don végezzük. Valamiféle jutalomnak kell éreznünk, hogy önmagáért
akarjuk m velni.. Mi lehet a titka, hogy egyszer dolgokat önmagukban
jutalmazó dolgokká varázsoljunk?